

*Комар М. С.,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРАВО НА ГІДНИЙ РІВЕНЬ ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена загальнотеоретичним проблемам реалізації права на гідний рівень життя в системі прав людини.

Ключові слова: гідність, права людини, суспільство, соціальна держава, правовий захист.

Постановка проблеми. Гідність життя людини – це оціночна категорія, тому вона об'єктивно позбавлена універсального змісту. Водночас будь-хто визнає гідним життя, якщо таким його визнає суспільство на конкретний час і за конкретних умов. Завдання забезпечити людині гідне життя в суспільстві покладено, насамперед, на державу, а це означає, що гідне існування суспільства є засобом забезпечення гідного життя людини, гарантією такого забезпечення.

Утім, зауважимо, що лише вирішення завдання гідного існування суспільства ще не означає автоматичного розв'язання проблеми гідного життя людини. Зрештою, як і гідне існування суспільства не може бути забезпечене тільки за допомогою створення умов гідного життя кожної окремо взятої людини. Це означає, що проблема гідного існування суспільства в юридичному розумінні може бути поставлена і розглядатися тільки в контексті проблеми взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Аналіз досліджень проблеми. На сьогодні в юридичній літературі проблемі реалізації права на гідний рівень життя в системі прав людини приділено досить багато уваги і проводиться ґрунтовний аналіз. Водночас питання про механізм реалізації права на гідний рівень життя з погляду його змісту й ефективності на теоретико-правовому рівні багато в чому досі є недослідженим. А з іншого боку, саме створення таких основ може і повинно розглядатися як початок реалізації соціально-правовою державою завдань, що стоять перед нею.

Вивченню цього питання присвячено немало досліджень, таких, зокрема, вчених, як: М. Абдуллаєв, Г. Атаманчук, К. Бакланова, А. Венгеров, В. Іваненко, Д. Керімов, С. Комаров, В. Лазарев, І. Леонов, І. Ростовщиків.

Потрібно, проте, зазначити, що вивчення й дослідження проблем забезпечення і реалізації права людини на гідний рівень життя в більшості праць зводяться до питання про створення і здійснення державою гарантій реалізації законодавчо закріплених соціально-економічних прав і впливають лише з його природи.

Малодослідженими є й особливості взаємозв'язку, що виникає між юридичним закріпленням та реалізацією прав і свобод людини і громадянина та забезпеченням гідного існування людини й суспільства в системі прав людини.

Окрім того, на належному рівні, з погляду гуманістичного підходу, по суті, не досліджено жодного права людини (зокрема і права на гідний рівень життя).

Мета статті полягає в тому, щоб з теоретико-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння права на гідний рівень життя в системі прав людини.

Виклад основного матеріалу. Оскільки під час дослідження сутності та критеріїв гідного існування людини й суспільства як мети соціальної держави в правовому аспекті потрібно аналізувати саме правовий складову діяльності держави, що виражається в чинних джерелах права і правозастосовній практиці, то важливим методологічним моментом цього дослідження стає правильне визначення місця права на гідний рівень життя в системі інших прав людини. При цьому вихідною передумовою для розв'язання означеної проблеми є сам факт конституційного закріплення розглянутого права, який означає, що гідне життя переміщується зі сфери моральних, етичних цінностей у сферу цінностей юридичних.

Вирішення поставленого завдання значно ускладнюють дві обставини. По-перше, до аналізу місця права на гідний рівень життя в системі прав людини можна підходити з різних позицій – філософської, соціологічної, політологічної, психологічної, юридичної. Ця обставина зумовлює потребу чітко визначити зріз, у якому розглядатиметься проблема, для того щоб не допустити виходу аналізу за межі правового розгляду.

По-друге, аналіз місця права на гідний рівень життя в системі прав людини ускладнюється і множинністю концепцій прав людини. Відповідно, саму сутність цього права нерідко трактують абсолютно по-різному, не кажучи вже про характеристику взаємозв'язку вказаного права з іншими правами людини.

Щодо першої методологічної проблеми, то її можливо розв'язати, вдаючись до методики юридичного аналізу прав людини, яку запропонував Є. Заядло. Згідно з його методикою, дискусію можна звести до питань двох типів: «чому?» і «як?». Перші стосуються філософії права, а другі належать до сфери вивчення норм права, а отже, теорії держави і права [1, с. 15]. Розглянувши проблему місця права на гідний рівень життя в системі прав людини в контексті згаданих двох питань, можна виробити досить чітку позицію і при цьому не допустити виходу дослідження за межі правового.

Другу проблему в умовах характерного для сучасної вітчизняної правової науки визнання методологічного плюралізму розв'язати набагато складніше. Множинність підходів до розуміння прав людини як соціокультурного

явища зумовлює неможливість виробити універсальні критерії визначення місця права на гідний рівень життя в системі прав людини.

Тож спершу визначимо підхід, на основі якого і здійснюватимемо аналіз. З огляду на те, що найбільш характерним для сучасної вітчизняної теорії права є гуманістичний підхід до розуміння прав людини, вважаємо за потрібне розглянути питання про місце права на гідний рівень життя в контексті цього підходу, а потім з'ясувати, чи змінюються процес і результат вирішення питання в тому випадку, якщо окреслити цей підхід теорією соціальної держави.

У гуманістичній концепції ідея прав людини виводиться безпосередньо з ідеї гідності.

Деякі вчені взагалі вбачають у праві на гідність сутність прав людини як таких, розглядають його як основу визнання і поваги до всіх прав і свобод людини та громадянина [2].

Отже, з погляду гуманістичного підходу, фактично будь-яке право людини (і право на гідний рівень життя) можна вивести з права на гідність, а останнє забезпечується, гарантується, захищається іншими правами.

Людська гідність співвідноситься з індивідуальними, внутрішніми виявами людської самосвідомості, тож особисте відчуття моральної гідності не може бути однаковим. Проте закріплення її як особистого суб'єктивного права, а також конституційного принципу, зумовлює визнання рівної гідності всіх людей, їх однакової значущості для суспільства і держави. Одночасно це зумовлює потребу юридично забезпечити людську гідність, зокрема й за допомогою позитивного права. І тут, очевидно, юридичного закріплення та реалізації самого права на гідний рівень життя недостатньо, потрібно закріпити та реалізувати інші права і свободи, що розглядаються як умови забезпечення гідності людини. Право людини на гідність, отже, конкретизується в інших правах людини, закріплення останніх, створення і реалізація гарантій їх забезпечення і захисту стають для держави способами реалізації права людини на гідний рівень життя.

У такому контексті право людини на гідний рівень життя стає лише одним з багатьох у переліку прав, що забезпечують реалізацію принципу гідності особи. При цьому особливості розглянутого права впливають лише з його природи: право на гідний рівень життя традиційно розглядають як одне із соціально-економічних прав, але, звичайно, при цьому воно визнається основним, центральним.

У юридичній науці вказується, що соціально-економічні права охоплюють норми, які стосуються становища людини у сфері праці та побуту, зайнятості, добробуту, соціальної захищеності і мають на меті створити умови, за яких люди можуть бути вільними від страху і злиднів. При цьому особливо наголошується те, що, порівняно з іншими правами, соціально-економічні права передбачають специфічний механізм реалізації і сприймаються як права, забезпечення яких пов'язане з активною діяльністю держави, її турботою про своїх громадян. Якщо громадянські і політичні права були покликани захистити особистість від свавільних дій влади, обмеживши її простором, що охороняється законом, то соціально-економічні права, так би мовити, прив'язують людину до держави, зобов'я-

зуючи останню допомагати тим, кому загрожує небезпека від надмірної свободи [3].

Особливістю соціально-економічних прав визнається залежність їх реалізації від стану економіки і ресурсів. Таке розуміння соціально-економічних прав повністю відображається і в розумінні права на гідний рівень життя. Це право розглядали як право, здійснення якого повністю залежить від добробуту країни проживання, ефективності економічної політики тощо. При цьому виходять з того, що його гарантії можуть реалізуватися лише в межах соціально-правової політики держави [4].

Варто зазначити, що в межах загальної теорії прав людини визнаються безперспективними суперечки про те, які права важливіші і цінніші. Ідеалізація однієї групи прав можлива лише за умови применшення іншої. Таке розуміння має два закономірні наслідки. По-перше, виявляється неможливим вирішити питання про співвідношення права на гідний рівень життя та інших прав людини, що не належать до категорії соціально-економічних. По-друге, доводиться визнати неможливість розв'язати постійні конфлікти і колізії між різними правами, наприклад, між особистими і соціально-економічними, політичними і соціально-економічними.

Окрім цього, можна зробити ще один важливий висновок: таке розуміння місця права людини на гідне життя в системі прав людини виявляється не цілком сумісним з розумінням цілей соціальної держави: у контексті гуманістичного підходу до розуміння прав людини гідне існування розглядають, насамперед, як засіб, а в контексті теорії соціальної держави – як основоположну мету діяльності такої держави.

Отже, розуміння місця права людини на гідний рівень життя в системі прав людини істотно змінюється, якщо вказане право розглядати в контексті теорії соціальної держави. Оскільки в межах зазначеної теорії гідне життя розглядають як основну мету соціальної держави, закономірним стає відокремлення розглянутого права від інших прав, визнання його основою, суттю позитивного права загалом. У такому контексті реалізація всіх інших прав має визнаватися умовою, за якої можливою стає реалізація права на гідне життя людини [5, с. 243]. При цьому, що особливо важливо, йдеться про всю систему прав людини – особистих, громадянських, культурних, економічних і політичних.

У межах теорії соціальної держави, коли найвищою цінністю визнається людина і її гідність, а основоположною метою – гідне існування людини, з погляду здатності забезпечити реалізацію права на гідне існування, розглядається практика юридичного закріплення та реалізації не тільки соціально-економічних прав людини, а й загалом будь-яких прав, свобод та обов'язків, що визначають правовий статус. Фактично ступінь реалізації всієї системи прав людини стає показником того, якою мірою, з юридичного погляду, забезпечено реалізацію гідного існування людини як мети соціальної держави.

Отже, йдеться вже про те, що юридичне визнання, закріплення та реалізація всього комплексу прав і свобод людини, є умовою забезпечення гідного існування людини. Тож, у межах теорії соціальної держави особливе місце серед прав (враховуючи і соціально-економічні, і культурні, і взагалі будь-які права людства) відводить-

ся праву на гідний рівень життя. Це зумовлено кількома обставинами. По-перше, у цьому контексті цілком справедливою і доречною є вказівка на те, що інститут прав і свобод покликаний забезпечити гідне і безпечне життя людини [5, с. 328]. По-друге, як наслідок, здатність забезпечити реалізацію гідного існування людини в соціальній державі стає кінцевим критерієм оцінки ефективності або неефективності всієї системи прав людини. По-третє, виникає необхідність розглядати, як найважливіший правовий засіб забезпечення гідного життя людини, його правовий статус. І нарешті, по-четверте, стає цілком зрозуміло, чому право як соціальне явище належить до досягнень культури лише настільки, наскільки воно забезпечує передусім людську гідність і гідні людини умови існування [6, с. 431].

Закріплення формули соціальної держави як держави, основна мета якої полягає в тому, щоб забезпечити право людини на гідне життя у прийнятих в останні десятиліття міжнародних та національних правових документах, фактично ознаменувало легітимацію ідеї соціальної держави, а отже, особливого значення права людини на гідне життя в системі прав і свобод людини та громадянина.

З урахуванням того специфічного місця, яке відводиться праву на гідне життя в системі прав людини і громадянина в теорії соціальної держави, а також того, що саме собою право на гідне існування за своїм змістом є досить абстрактним, виникає нагальна потреба визначити критерії гідності існування. Одночасно з'являється необхідність з'ясувати особливості взаємозв'язку, що виникає між юридичним закріпленням та реалізацією прав і свобод людини та громадянина і забезпеченням гідного існування людини й суспільства як мети соціальної держави.

Висновки. Отже, розуміння місця права людини на гідне життя в системі прав людини, якщо його розглядати в контексті теорії соціальної держави, набуває специфічного трактування. Тут право людини на гідне життя постає аж ніяк не як рівнозначне й однопорядкове з іншими правами. У зазначеному контексті юридичне визнання,

закріплення і здійснення всього комплексу прав і свобод людини розглядається як неодмінна умова реалізації гідного життя людини, як мета соціальної держави. Таке специфічне розуміння місця права людини на гідне життя в системі конституційних прав людини має бути основою дослідження механізму реалізації права на гідне життя, з погляду його змісту й ефективності.

Література:

1. Заядло Е. Человеческое достоинство и права человека / Е. Заядло // Введение в вопросы международной защиты прав человека / под ред. Р. Хански и М. Сукси. – М.: Ин-т прав человека, 1997. – С. 15.
2. Гришук О. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 432 с.
3. Сонькина И. Юридические критерии понятия «человеческое достоинство» / И. Сонькина // Право и жизнь. – 2001. – С. 49–72.
4. Родионова О.В. Правовой и законный характер права на достойное человеческое существование / О.В. Родионова // История государства и права. – 2004. – С. 10–14.
5. Права человека / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 2001. – 573 с.
6. Общая теория прав человека / под ред. Е. А. Лукашевой. – М.: Норма, 1996. – 520 с.

Комар М. С. Право на достойный уровень жизни в системе прав человека

Аннотация. Статья посвящена общетеоретическим проблемам реализации права на достойный уровень жизни в системе прав человека.

Ключевые слова: достоинство, права человека, общество, социальное государство, правовая защита.

Komar M. The right to a decent standard of living in the human rights system

Summary. The article is devoted to general theoretical problems of implementation of the right to a decent standard of living in the system of human rights.

Key words: dignity, human rights, society, welfare state, legal protection.